

Journal of Universal History Studies

Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri¹

**The Attitudes and Behaviours Which Have Established as a Rule and Punishment of
the Ehl-i Örf and Ehl-i Sharia in the Ottoman Empire**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 15.04.2023 / 15.06.2023

pp. 19-38

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Savaş Yılmaz

Researcher, Dr., Kayseri, Türkiye

Email: syilmaz3840@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-6979-6495

Cite: Yılmaz, S. (2023). Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 19-38 . DOI: 10.38000/juhis.1283991

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Osmanlılar, fethettikleri coğrafyalarda değişik medeniyetlerin siyasi, kültürel özelliklerinin yanı sıra Oğuz Kağan geleneği ile Türk-İslam devletlerinin siyasi, idari, askeri ve mali yapılarından da etkilenmişlerdi. Gelenekten yeniliğe evrilen yönetim sistemlerini, doğmalara ve tekdüzeliğe teslim etmemişlerdi. Yeniliklere açık olmalarının yanı sıra örfi değerlere bağlılıkları da özgün bir medeniyet oluşturmalarını sağlamıştı. Böyle bir idari sistemin işlerliğinde ehl-i örf ile ehl-i şer'in yadsınamaz rolleri olmuştu. Bunların davranışları ise yazılı ve yazısız kurallarla belirlenmişti. Şer'î ve örfi hükümlere azami ölçüde uyulması, disiplin ve hiyerarşinin ön planda tutulması, devasa bir kadronun sevk ve idaresine işlerlik kazandırmıştı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında; hiyerarşi ve disiplinin bozulması, örfi ve şer'î değerlere göre hareket edilmemesi, tebaada genel bir rahatsızlık oluşturmuştu. Merkezi yönetim, düzenin sağlanması için teftiş mekanizmasına işlerlik kazandırarak sorunları gidermeye çalışmıştı. Ancak arzların yoğunlaşması, te'dib ve ta'ziri gerektiren hallerin önlenemediğini göstermekteydi. Bu durum merkezi yönetimin taşra idaresinde kanun-ı kadîmin bozulmasıyla gücünü ve etkisini kaybetmeye başladığını; bu durumdan yararlanan, ehl-i örf ile ehl-i şer'in ise görev ve yetkilerini suiistimal ederek ek gelir sağladıklarını ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda ehl-i örf ile ehl-i şer'in te'dibinden, ta'zirine kadar ki süreçte; hukuk kurallarına bağlı kalınması ile kalınmamasının, yönetim sistemindeki olumlu ya da olumsuz yansımalarının anlaşılması bakımından bu konunun anlaşılması gerekmektedir. Kanunî'den, III. Mehmet'e kadar ehl-i örf ile ehl-i şer'in kanuna ve töreye uymayan halleri ile bunlara uygulanan cezalar, divana sunulan arzlar bağlamında araştırıldığı için mühimme defterleri asıl kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Hümayûn, Kanun-ı Kadim, Ehl-i Örf ve Ehl-i Şer', Tebaa, Te'dib ve Tazir.

Abstract

Ottomans, through the Oghuz Khan tradition, were affected by the political, administrative, military, and financial structures of the Turk-Islamic states as well as by political and cultural characteristics of different civilizations in the regions had conquered. They did not submit to uniformity their administrative system, which had evolved from a conventional one into dogmas. Their attachment to conventional values and their being open to innovations enabled them to establish a unique civilization. In the operability of such an administrative system, Ehl-i örf-laws produced in the light of İslam- and Ehl-i şer'-religious rules- played undeniable roles. As for the behaviour of these institutions, it has been identified through both written and unwritten rules. Maximum observation of örf-i and şer' provisions, and the discipline and hierarchy being kept in the foreground rendered operability to the conscript and management of a huge army. During the second half of the 16th century, degeneration of hierarchy and discipline, non-observance of traditional and sharia values generally resulted in great discomfort among the citizens. Central administration tried to eliminate the problems by providing the supervision mechanism with operability to rectify the situation. However, increasing supplies indicated that the situation requiring training and prevention did not disappear. This situation suggested that the central administration began to lose its power and influence in rural areas, as a result of the deterioration of the kanûn-ı kadîm (punitive, administrative, and financial laws imposed by the sultan in conformity to şer') and ehl-i şer', and that the staff in these institutions, taking advantage of the situation, obtained additional income by abusing their duties and authorities. In this context, this issue has to be investigated in order to understand the positive or negative reflections of the rule of law and the failure to adhere to the rules of law in the process from the death of the ahl-iörf and the ehl-i şer' to its tazir. From Kanunî, until III. Mehmed, ehl-i örf and ehl-i şer' non-compliance with the law and customs, and the penalties applied to them; diwan records were used as the main source because they were researched in the context of the submissions presented to the diwan.

Keywords: Divân-ı Hümâyûn, Kanûn-ı Kadîm, Ehl-i Örf and Ehl-i Şer', Citizens, Attitudes and Behaviours Which Have Established as a Rule and Punishment.

Giriş

Kanunî'nin son dönemlerinden itibaren yönetimde görülmeye başlayan menfur bidatların; kan bağı (Imber, 1981, s. 54), iltimas ve rüşvetin bürokraside hâkim olmaya başlamasının vs. etkileri, halefleri (özellikle III. Murat) döneminde yoğunlaşarak artması, taşra yöneticileri ile maiyetindekilerin kanunsuzlukları ile gayr-i ahlaki davranışlarında etkili olmuştu (Öz, 2010, s. 117-118-120). Ayrıca ehl-i örf² ile ehl-i şer'in³ (devlet kapısındakiler), ma'zûliyet⁴ sistemi nedeni ile maddi sıkıntılar içerisinde yaşamaları, suistimallerine giden kapıyı aralamıştı (Beyazıt, 2014, s. 140-141). Bağdad beylerbeyine gönderilen hükümde ma'zul kadının, reâyânın mal ve erzağını çaldığı için ortakları/şerikleri ile yakalanarak şer' ile icabına bakılmasına karar verilmişti (BOA MD 47, h. 80, s. 31). Bekleme süresindeki kadı, statüsü ile bağdaşmayacak bir fiilin ortağı olmuş ve katledilmişti. Ma'zûliyet sistemindeki atama ve azillerde zamana ve ihtiyaçlara göre bir düzenleme yapılamayışı, sistemin işlerliğinde olumsuzluklar, devlet kapısındakilerin suistimallerine yol açmıştı (Yücel, 1988, s. 23). Mühimme defterlerinin muhtevasında, şer'i hükümlerin uygulayıcısı kazaskerler ile maiyetindeki kadı ve naipilerin çeşitli suçlar nedeni ile teftiş edildiklerine dair pek çok hükümler bulunmaktadır.

Ehl-i örf hakkında da tebaa; eşkıyalık, vurgun, yağma, zimmet ile vergideki usulsüzlüklere dair Divân-ı hümayûna pek çok arzlar sunmuştu. Bu iki sınıfın adli ve idari görev ve yetkileri dikkate alındığında yönetim sisteminin nasıl bir sorunla karşı karşıya kaldığı anlaşılabilir. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi (saray), gelenekçi bir yaklaşımla sorunların çözümünde suç/ukube ve ceza/cerime bağlamında hareket ederek yolsuzluklar başta olmak üzere ahlaksızlıkların önünü almaya çalışmışsa da istenilen sonucu elde edememişti. Gelibolulu Mustafa Âli bürokraside yaşanan sorunların membaı; “...*hile ile nice azılı insanların emirlik mertebesine çıkması bu şekilde hile ile aşağılık insanların şeref sahibi büyük insanların erişeceği büyük makamlara gelmesi...*” (Gelibolulu Mustafa Âli, 2015, s. 194) olarak, Öz de “...*rüşvetin muazzam bir bela halini almasını... mansıpların ehline verilmeyişinden...*” (Öz, 2010, s. 80) kaynaklandığını belirtmişti. Ayrıca devlet kapısındakilerin yaptığı kanunsuzlukların önelenememesinde; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, sorunları çözecek sağlam bir irade ile yenilikçi bir zihniyetin yetersizliği etkili olmuştu (Yılmaz, 2023, s. 987-988). Yönetimde beliren zafiyet, devlet kapısındakilerin kontrolünde güçlülere yol açmıştı (Akdağ, 2013, s. 227). Siyasi yapının kılcal damarları mesabesindeki bürokrasi ile maiyetindekiler, idari yapıda kaos ikliminin başlıca aktörleri arasında yerlerini almışlardı. Fesat ve kaosun tahribatının önlenmesi, kanun düzeninin yeniden sağlanması için buyruklar, fermanlar yayınlanmış ise de ehl-i örf ile ehl-i şer' bunların işlerliğini kadük hale getirmişti. Statü (BOA MD 24, h. 69, s. 23), cebir (BOA MD 23, h. 75, s. 38) ile mal gücünün (BOA MD 23, h. 308, s. 150), adaletin tevzinde belirleyici olması, bürokrasideki zihni çürümüşlüğü ve kanunsuzluğu göstermekteydi. Bu saikle hem taşradaki tebaanın iddialarının araştırılması hem de idarecilerin denetiminin sağlanması için mehâyif müfettişleri⁵ görevlendirilirdi (Yılmaz, 2021, s. 1529). Kanunsuzlukların üzerine gidilmişse de alınan tedbirlerin yetersiz kaldığını; bu hususta, divana yapılan

²Ehl-i örf: Osmanlı devrinde fiili gücü elinde tutan, devletin kudret ve nüfuzunu temsil eden devlet memurları. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 219.

³Ehl-i şer': Kanun adamları. Kadılar, müftüler, müderrisler vs. Ünal, a.g.s., s. 220.

⁴Ma'zûliyet (devresi): Kadı, sancakbeyi, müderris gibi bazı devlet memurları iki yıl görev yaptıktan sonra iki yıl da azl edilmiş olarak tekrar görev beklerlerdi ki bu döneme ma'zûliyet devresi denirdi. Ünal, a.g.s., s. 450.

⁵Mehâyif Müfettişi: Halka yapılan zulümleri araştırmak üzere merkez tarafından atanan olağanüstü yetkilerle donatılmış kadı. Mehâyif Müfettişleri gördükleri davaları ve yapılan şikâyetleri doğrudan doğruya divan-ı hümayûna arz ederlerdi (İlmiye, 128). Ünal, a.g.s., s. 455.

arzların yoğunluğunugöstermektedir. Zira kanunsuzluk ile ahlaksızlığın önlenmesi için padişahlar, adaletnâmeler yayınlamışlardı (İnalçık, 2005, s. 75). Bu meyanda kusurlular ile suçlulara, te'dib ile ta'zir⁶ gibi yaptırım gücü hafiften ağıra doğru şiddeti artan cezalar verilir. Ceza, yasaklanan bir fiilin yapılması, emredilen herhangi bir şeyin yapılmaması (Aydın, 1996, s. 195) olduğuna göre görevliler neden kanunsuzluk ile ahlaksızlığı yol tutmuşlardı. Yönetimde görülen otorite zafiyeti ile kanun düzeninin bozulması, ehl-i örf ile ehl-i şer'in ihtirasları alınan tedbirlerin gücünü azalttığı için kanunsuzluk ile ahlaksızlığın önü alınamamıştı.

Devletin nitelikli insan kaynağının sağlandığı enderunun yenilikçi bir ruhla düzenlenip verimliliğinin artırılmamasının (İmber, 2006, s. 197-198) yanı sıra Kanunî'nin son dönemlerinde, matematik, fizik, mantık gibi beşeri bilimlerin okutulmamaya başlanması (Aktaş, 1998, s. 133-134), idari makamlara atamalarda rüşvetin belirleyiciliği (Wratislaw, 1981, s. 36), devlet kapısındakilerin özlük; tayin, atama ile mali haklarının düzeltilmemesi (Akdağ, 2013, s. 278), suçluların tespiti ile te'dib ve ta'zirinde gerekli hassasiyetin gösterilmeyerek cezaların hakkaniyetle verilmeyişi (BOA MD 23, h. 361, s. 185), adaletin tevzinde güce bakılması gibi hususlar düzenin bozulmasında etkili olmuştur. Bu durum devletin işlerliğinden verimsizliğine, tebaanın huzursuzluğu ile mağduriyetine giden kapıyı aralamıştı (Çubuk, 1996, s. 86). Kanun-ı kadim⁷ bozulmasıyla (Öz, 2010, s. 121) beliren fesat ve kaos döneminde, yönetim sistemi içten içe çözümlenip çürümeye başlamıştı. Tebaa, ceberut olan bazı idarecilerin zulmü nedeni ile devletin güvenilirliğini sorgular hale gelmiş, devlet kapısındakilerine olan güvenini yitirmeye başlamıştı (BOA MD 23, h. 391, s. 185).

1. Osmanlıda Hukuk

Osmanlı hukuk sisteminin kökenleri; kadim İran devletlerinden itibaren (Yücel, 1988, s. 39) yasa/yasağdan yani örf-ü sultaniden oluşmaktaydı (Hassan, 2005, s. 20). Örfi ve şer'i hükümlere dayanan hukuk sistemi, devletin siyasi yapısı ile bürokratik oluşumunun mihenk taşı idi (İnalçık, 2005, s. 45-46). Osmanlılar, şer'i hükümler ile örf'e dayanan hukuk sistemlerini belirtmek için; "*Şer ve Kanun*" ile "*Din ü Devlet*" kavramlarını kullanmışlardı (İnalçık, 2011, s. 48). Şer'i ve örfi hukuk sistemi içerisinde kararlar verilirken yerel adetlere de bakılmıştı (Kıa, 2013, s. 76). Bu hususa dair Neşe Erim, imparatorluğun genelinde tek tip ceza hukukunun uygulandığı hakkında bilgi vermektedir (Erim, 1984, s. 80). Hâlbuki Osmanlı yönetim sistemi ile adli yapısı, çok yönlü ve birçok kaynaktan beslenerek meydana getirilmişti (Barkan, 2001, s. XLV). Kanunların oluşumunda da bu özellik göz önünde bulundurularak boşluklar doldurularak ihtiyaçlar giderilmişti (Mantran, 2016, s. 209). Bu mecrada Osmanlı ceza hukuku; İslam dininin emirleri (Lewis, 2009, s. 17) ile örfi yetkilerin (Akgündüz, 2017, s. 37) yanı sıra imparatorluk genelindeki tebaanın kültürel yapıları, dini inançları ile yaşayış şekillerinin harmanlanmasıyla özgün bir yapıya kavuşturularak meydana getirilmişti.

Ceza hukuku; şer'i had ile kısas cezalarının yanı sıra padişahın örfi yetkileri arasında olan ta'zir cezalarından oluşurdu (Aydın, 2017, s. 31). Kaynağı geniş bir yelpazede oluşan ceza hukuku hakkında Busbecq; "*Hiçbir cürüm ve cünha yoktur ki, Türkler onu cezasız bıraksınlar*" (Busbecq, 2021, s. 211) demiştir. Osmanlıda "*kanunsuz suç ve ceza*" olamayacağı anlayışı hâkim idi (Şafak, 1977, s. 36). Kanunlar ya da örfi normlar bağlamında devlet kapısındakilerin kusurlarına ya da suçlarına göre muhtelif cezalar

⁶Ta'zir: Lügattamed' red, icbar, tahkir te'dib, hak üzere tevkif mânalarına gelen bu tâbirislâm hukukunda hakkında muayyen bir hadd-i şer'i (Şer'i ceza) olmıyan cürümlerden dolayı Ulülemr (hükümdar, padişah) veya naibi tarafından tatbik edilen cezalar hakkında kullanılır bir istihattir. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, C. III., M.E.B Yayınları, İstanbul, 1946, s. 427.

⁷Kanun-ı kadim: Eskiden beri uygulanan kanunlar. Ünal, a.g.s., s. 374.

verilebilmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı ceza hukukunda, suç ile ceza arasındaki illiyet dikkat çekmekte olup suçun niteliğine göre cezanın şiddeti de artırılmaktaydı. Böyle bir anlayışın nedeni ise suça giden yolların kapanmak istenmesinden kaynaklanmıştı. Osmanlı yönetim yapısı ile kurumların işleyişinde ise tebaanın asude-i hal üzere gündelik yaşamını sürdürmesinde hak ve adalet;

“...Emr-i emâret ki, ‘âmme-i enâm ve kâffe-i hâşş u ‘âm içinde kavânîn-i şâhî ve âyîn-i pâdişâhîtemhîd ü tenfîzden ‘ibâretdir; bunların (Osman-oğullarının) şânındahatmolmuşdur. Himâ-yihimâyetlerinde olan vilâyetlerinde eğer ra‘iyyetdir ve eğer leşkeridir eğer subaşılar ve eğer sancak beğleridir; fermân- sultânaitâ‘at her birinin üzerine hatmolmuşdur. Mişâl-i vâcibi ‘l-ımtişâllerine eğer nûgerdir ve ger kuldur eğer gûbegûdür ve ger oğuldur; hiç ahad ‘kâinen men kâne’ ızhâr-ı şî‘âr-ı ‘ısyân itmek hadd-i imkândan değildir...” temel kriter olarak belirlenmişti (Kemalpaşa-zade, 1996, s. LXXIII).

Bu anlayış doğrultusunda Osmanlıda ilk kanun yapıcı Fatih’ten, Tanzimat dönemine değin neşredilen kanunlarda ceza hukuku kendi içinde fasıllara ayrılarak suçun nitelikleri tanımlanarak kanunnamelerde belirtilmişti (Akman, 2005, s. 489). Ehl-i örf ile ehl-i şer’in yetkisini suistimal etmemesine yönelik; *“Raiyye yani teb’a üzerine tasarruf, maslahata menuttur”* (Koşum, 2004, s. 151) kaidesi özüm senerek kanun maddesi kabul edilmişti. Taşra yöneticilerine gönderilen hükümlerde; *“...kemali adalet üzere bezli mahuvelmakdur eylesin.”* (BOA MD 26, h. 228, s. 87) emredilerek yönetimde adaletin önemine değinilmişti. Bu nazarla padişahlar, tebaayı *“Allah’ın bir emaneti”* olarak görmüşler herhangi bir zulme uğramamaları için kanuni tedbirler almışlardı (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 16). Alınan tedbirler arasında cari olan kanunun hükümleriyle amel edilmesi yer almış ve aksi yönde davranarak tebaaya zulmedenlerin, cezalandırılacaklarına dair adaletnâmeler de yayınlanmıştı (Akgündüz, 2017, s. 42). Ayrıca fasıllarla yayınlanan kanunnameler ile de tebaa, idarecilerin haksızlıklarından korunmaya çalışılmıştı (Heyd, 1984, s. 635).

2. Osmanlı Hukukunda Te’dib ve Ta’zir

Osmanlı sosyal dokusu iki sınıftan; askeri (yönetici) ile reayadan (yönetilen) oluşmaktaydı. Yönetici sınıf ise seyfiye, kalemiye, ilmiye olmak üzere üçe ayrılmıştı (Kıa, 2013, s. 41). Bu sınıftaki idareciler, kayd u hayat şartıyla atanmazlardı. Azilleriyle devlet kapısındaki görev ve yetkilerini kaybettikleri gibi servetlerine de el konulurdu (Ünal, 2012, s. 26). Dikey ve düşey hareketliliğin sadece Müslümanlar için geçerli olmadığı aynı zamanda Gayr-i müslim çocuklarının bürokrasinin zirvesine kadar çıkabildikleri bir yönetim zihniyeti vardı (Demschwam, 1992, s. 190-191). Kişisel beceriler; akıl, tecrübe, sadakat, devlet kapısına atanmada kıstas olarak belirlenmişti (Yücel, 1988, s. 6). Bu özelliklere sahip olanların atanmasında birinci derecede padişahlar sorumluydu (Akdağ, 1955, s. 31). Zira devlet kapısına atananlar hizmetleri süresince; nasb ve azil, padişahın, tebaada yansımaları olarak düşünülmüştü. Bu nedenle üst bürokrasiye atamalarda ya doğrudan ya da dolaylı padişahın onayı aranır. Vezir-i azamdan, divan üyeleri ile taşra idarecilerine; beylerbeyi, sancakbeyi vs. kadar nasb ve azil yetkisini padişahlar kullanırdı (Lybyer, 2011, s. 13). İdari teşkilatta yer alanların, tebaa ile münasebetleri ise şer’i şerif bağlamında kontrol edilirdi (Uslu ve Atik, vd. 1994, s. 13). Padişahların, devletin dinamik gücü ile meşruiyet kaynaklarından olan tebaası aynı zamanda vergileri ile devlet hazinesinin en önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2000, s. 122). Tebaanın, haksızlığa uğramaması için arz-ı hâl (İnalçık, 2005, s. 51) hakkı verilmiş; can, mal ve namus güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı. Görevini kötüye kullananların cezalandırılacaklarına dair adaletnâmeler yayınlanmıştı (İnalçık, 2015, s. 195), ülkenin dört bir köşesine

yöneticiler ile yönetilenlerin ahvallerinin öğrenilmesi için görevliler gönderilmişti (Mantran, 2016, s. 211). Devlet kapısındakilerin aslî görevleri ile mevcudiyetlerinin asıl gerekçesi; tebaanın güvenliğini sağlayarak kanuna göre hareket etmeleri idi (Uslu ve Atık, vd. 1994, 66). Kanunsuzluk yapanlara ağır cezalar verilir. Böyle bir devlet sistemi içerisinde adaletin mümessili olan padişahların, yargılama yetkisi de vardı. Padişahlar yetkilerini kanunnamede belirtilen ta'zir suçları hakkında ya doğrudan ya da vekilleri vasıtasıyla; kadı ve naipler, kullarıydı. Divan-ı hümâyûna sunulan arzların içeriği davalara kimlerin bakması gerektiği hakkında da bilgi verilmekteydi. Örfî davalara veziriazam, şer'î davalara ise Rumeli kazaskeri bazen de davaların yoğunluğu nedeniyle Anadolu kazaskeri bakardı (Demir, 2010, s. 33-34).

Osmanlı hukukunda suç ve cezalar; had, kısas ve ta'zir şeklinde belirlenmişti (Akgündüz, 2017, s. 55). “*Ceza lafzı ile mücazat*”, mükâfat bir amele misliyle karşılık vermek kastedilmekteydi. Türkçede, cezaya “*ukubet*” denilerek dövme, hapis, katl gibi değişik ceza şekilleri belirtilirdi (Bilmen, 1975, s. 190). Bu yönü ile ceza, suçun yaptırımı anlamına gelmekteydi (Ezgi, 2019, s. 32). Cezalar, ikaz edici, korkutucu ve tasfiye amaçlı da uygulanırdı (Avcı, 1937, s. 641). Kuran-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in uygulamalarında (sünnet), bazı suçlara had ile katl cezası verileceği belirtilmişken, bazı suçlara ise ne gibi cezaların verileceği kesin olarak hükme bağlanmamıştı. Bu nedenle; “...*hakkında muayyen bir ukubet, bir hadd-i şer-i mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek te'dib ve cezaya ta'zir...*” (Mumcu, 2007, s. 39) denilmişti. Cezaların infazında divana sunulan arzlar etkili olsa da maddi deliller, cezalandırmada temel ölçü olarak belirlenmişti. Cezalandırmada kin ve garazla hareket edilmediğini⁸ hak ve adalet bağlamında sahih kararların verilmeye çalışıldığını göstermekteydi. Osmanlıda yargılamaların adil yapıldığı hakkında D'aramon seyahatnamesinde; iddia makamının iddiası için delillerini yazılı, yazısız belge ile şahitleri, mahkemeye sunması gerektiğini belirtmişti (D'aramon, 2014, s. 37). Böyle bir hukuk sisteminde kadılar hükümlerini verirken şer'î davalar için fıkıh kitaplarına, örfî davalar için ise de kanun maddelerine bakarlardı (Aydın, 2014, s. 150). Ta'zir cezası bu yönü ile İslam hukukunun men ettiği fiil ve davranışları yani haram kapsamında olmayan ancak kamunun menfaatinin korunması için belirlenen hususları kapsamaktaydı (Yakut, 2006, s. 27). Yöneticiler ile onun vekili olan kadılara suç hakkında takdir hakkı verildiğinden (Aydın, 2017, s. 149), had ve kısas gerektirmeyen suçlar, ta'zir cezası kapsamında değerlendirilmisti. Suçlular görevlerinden azledilirler ya para cezasına çarptırılırlar ya da itibardan düşürülecek şekilde traş edildikleri (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 17) gibi suçluların mülkleri yıkılarak muhtelif ta'zir cezalarına çarptırılırlardı (Akbulut, 2003, s. 179). Cezaların infazında ise suçlunun te'dibi (ıslahı), mağdurun içindeki kin ve intikam hırsının söndürülmesi; cezaların tatbiki ile suça olan meylin önlenmesi amaçlanırdı (Muhammed Tâhir bin Âşûr, 2013, s. 490-491). Devlet kapısındakiler hakkında divana sunulan arzlar ile teftişler doğrultusunda “*beraet-i zimmet*” anlayışıyla hareket edilmesine (Demir, 2010, s. 28) rağmen suçun sübutu halinde farklı cezalar verilir. Osmanlı ceza kanununda kısas ve had cezalarının yanı sıra tazir cezasının uygulanmasıyla kamunun menfaati gözetilirdi (Aslan ve Ünsal, 2021, s.14).

Kamu düzenini bozan; rüşvet, karaborsacılık, kalpazanlık, hür insanların (köle) satılması, sihirbazlık, içki kullanmak veya satmak, ramazan ayında alenen yiyip içmek, iddeti bitmeden evlenmek, karşı cins gibi giyinip gezmek gibi suçlara ne gibi cezaların verileceği hakkında kesin hüküm bulunmamaktaydı. İşte yönetici ile kadının bu suçlar hakkında verdiği cezalara ta'zir cezası denilmekteydi. Bu ceza; tembihten azarlamaya, dövme hapis ve nefy (sürgün) ile katl cezasına kadar yaptırım gücüne sahipti. Cezanın

⁸ BOA MD 27, h. 38, s. 12, BOA MD 27, h. 47, s. 14, BOA MD 48, h. 32, s. 12 gibi hükümlerin son kısmında adaletle hükmedilmesi üzerinde durulmuştu.

infazında toplumsal statü ile kamu yararı gözetildiği için herkese aynı oranda ve şiddette ceza verilmezdi. Üst bürokratlar ile ulema uyarılmış, kimisi kadı huzuruna çağrılarak paylanmış, kaba kişiler ise falaka ile hapis cezasına çarptırılmışlardı. Zulmedenler ile zinadan kendini alamayan bekâr kimseleresürgün cezası verilirdi. Toplumsal normlar ile devlete karşı işlenen suçlardan; hırsızlık, gasp, cinayet, kanunsuz vergi toplamak, livâta, bağı suçunu işleyenler ta'zirbi'lkatl ya da siyaseten katl cezasına çarptırılırlardı. Ta'zir cezasının nasıl ve ne şekilde verileceği mahkemenin yetkisine bırakılmıştı (Ekinci, 2017, s. 364-365). Bu nedenle tazir cezasına “*cürm-ü cinayet*” cezasıda denilmişti.

Fatih'ten, Kanunî'ye kadar ki süreçte yayınlanan kanunnamelerin birinci babındaki cezai hükümler, bu anlayışla düzenlenmişti (Koşum, 2004, s. 155). Kanunî'nin kanunnamesinde tazir cezaları;

“ölüm cezası (No:187), şiddetli dayak (darb-ı şedid, tazir-i şedid) (No: 433, 542), tazir-i belîğ (No: 489), uzun süreli hapis (habs-i medid) (No: 129, 433, 542), müddetsiz hüküm şeklinde hapis (salahı zahir olmadan zindandan çıkarmamak) (No: 678, 785, 810, 906), hapis (No: 170, 171), zindan (No: 448), sürgün (mahalleden ihraç) (No: 999), hâkimin azli (No: 724) imamın azli (No: 245-275), tazirbi'l-mal (No: 188), cerime (No: 971), nezir akçesi (No: 240)” arasında gösterilmişti (Avcı, 1937, s. 651).

Te'dib cezası ise azarlama ve uyarma (Muhammed Tâhir bin Âşûr, 2013, s. 86) gibi suçun niteliği ağır olmayan durumlarda uygulanırdı. Lütfi Paşa, mansıb sahiplerinin bir, iki şikâyet nedeniyle hemen görevlerinden azledilmemelerini, usulen nasihat babından bir belge ile uyarılmaları gerektiğini belirtmişti. Ayrıca suçun tekrarı hususunda şikâyetler devam edip suç sübuta erer ise azlın (ta'zir) gerekliliğine değinmişti (Çabuk, 1966, s. 91). Te'dib ile düzeltilmesi gereken hususlarla ilgili görevlilere, azar mahiyetinde görev ve sorumlulukları hatırlatılırdı. Ayrıca işlerin düzeltildiğine dair cevaben bir arz da istenerek taşranın, kanunlar gereğince denetimi sağlanırdı. Belgelerin son kısımlarında ise azarın, fiili cezaya çevrileceği özellikle belirtilirdi (Lewis, 2011, s. 28-29). Bazende te'dib ile herhangi bir zaruret dâhilindeki hazırlığın önemine dikkat çekilen; “...*muhkem tenbih u te'kîd eyleyesin ki, me'mûrolduğihudmetdecidd ü ikdâm eyleye.*” hükümler gönderilirdi. Barçınlı kadısı, müsellemlerin şaphane görevinde olduklarını gerekçe göstererek yeni görev yerlerine gitmediklerini divana arz etmişti. Kadıya gönderilen hükümde kadı önce uyarılıp müsellemlerin görev yerlerine gitmelerini sağlaması şayet ayak direrler ise zincirlere vurdurup başkente göndermesi buyurulmuştu (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 31). Ahyolu, Bartın ve Amasra kadılarına gönderilen hükümde nevrüzde istenilen sayıdaki gemilerin hazırlanıp başkente gönderilmesi buyurulmuştu. Nevruzun yaklaşmasına rağmen gemilerin hazırlanmaması nedeni ile kadılara ikinci bir hüküm gönderilmişti. Bir an önce gemilerin inşasının tamamlanması, aksi halde hiçbir bahanenin kurtulmalarını sağlamayacağı şeklinde uyarılmışlardı (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 14).

Ehl-i örf ile ehl-i şer'in kusur ya da suçunun niteliği belirleyici idi. Kale muhafızlarından Mehmet'in, içki içmesine mani olmak isteyen voyvodayı yaraladığının arz edilmesi üzerine olayın araştırılmasına, suç sübuta ermiş ise muhafızın kürek (ta'zir) cezasına çarptırılmak üzere başkente gönderilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 20). Zaim Mehmet'in, içki yasağına uymayarak etrafına topladıkları kişilerle sarhoş olup alenen dört halifeye küfrettiği, içki içmeyenlerden bazılarını öldürüp bazılarını da yaraladığı divana arz edilmişti. Zaim Mehmet'in soruşturma neticesinde adam katlettiği şer'an sabit olursa had cezasına çarptırılması, aksi halde içki yasağına uymayarak dört halifeye küfretmesi nedeni ile hapsedilmesi gerektiği emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 23). Bu şekilde suçun niteliğine göre haddten ta'zire kadar farklı cezalar verilerek suç ile ceza arasında doğrudan bağ kurulmuştu. Kanunî'nin son

döneminde başlayan ve halefleri döneminde yaygınlaşan menfur bidatların; rüşvet, görevi suistimal, hizipleşme vs. adaletin tecellisine mani olmuş, düzen ve güven ikliminin bozulmasında başat rol oynamıştı. III. Murat dönemindeki mali buhranlar (Gelibolulu Mustafa Âfî, 2000, s. 130) ile otorite boşluğu devlet kapısındakilerin haksızlıkları ile gayr-i ahlaki davranışlarının membaini oluşturmuştu.

3. Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri Gerektiren Haller

Merkezi yönetimden, taşradaki görevlilere değin hiyerarşik devlet düzeninde işlerin yürütülmesinde mahremiyete önem verilmişti. Kanunî dönemde herhangi bir bilginin özellikle sarayda; yönetim merkezi, taşraya sızdırılması te'dibten, ta'zire kadar ağır cezaları gerektirirdi. Saray hizmetlilerinden iç oğlanlar ile baltacıların aralarında konuşmaları dahi ta'zir cezası kapsamındadıvülmelerine neden olurdu. Sarayın mahremiyetinin sağlanması ile devlet işlerinin yürütülmesine oldukça dikkat edilirdi. Taşra idarecilerine; merkezi yönetimin ahvali hakkında ketum davranılması, sistemin işlerliğinde önemli bir idari tedbir olarak düşünülüyordu. III. Murat döneminde kanun-ı kadimin bozulmasıyla devşirme iç oğlanları yerlerini, "*Türk, Ermeni ve Çingane*" oğlanlarına bırakarak bu teamülde bozulmuştu. Kanun-ı kadimin bozulmasıyla sistem zarar görmüş, taşradaki yöneticiler artık haber kaynaklarından iç oğlanlar ve sipahiler, "*içerisi sizden havfideyorlar; hemân ayağı pekçe basasuz*" merkezi yönetimin durumu ile ilgili taşradaki yöneticileri bilgilendirmişlerdi. Bu durum ise taşra görevlilerinin ahlaksızlık ve haksızlık yapmalarına giden kapıyı aralamıştı (Yücel, 1988, s. 26). Devlet kapısındakilerden bazıları yetkilerini tebaa üzerinde kırbaç gibi kullanarak zorbalık ve kanunsuzlukta sınır tanımamışlardı.

Taşranın en yetkili görevlilerinden beylerbeyleri ile sancakbeyleri, kanun-ı kadimin bozulmasıyla kanunda ve örfte olmayan uygulamalarıyla haksız kazanç sağlamışlardı. Kusurları olanlar azarlanmışlar (te'dib), suçun tekrarıyla da ta'zir cezalarına çarptırılmışlardı (Safi, Cebecioğlu, vd., 1996, s. 8); "...*livâ-i mezbûrda seni vali nasbeylemekdenmurad-ı hümayûnum ol cevânibeevkât-ı vecihle hıfz u hurâseteyleyüb a'da tarafından bir mahale zarar u güzend eriştirmemektir...*" (Yılmaz, 2021, s. 112) ve "...*ihmâl ü misâheleden ziyade hazeridesin... birfesâd ideler; senden bilinür.*" (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 90) denilerek tebaanın rencide edilmesi ya da zulme uğraması halinde taşra yöneticileri önce te'dib edilirdi (BOA MD 23, h. 542, s. 259). Görevlilerin, kusurları doğrudan ta'zir cezası ile değil de "...*fermanı hümayunuma mugayyir iş ittirmeyesin ve tenbih ve te'kid ...*" (BOA MD 23, h. 124, s. 53) edildiklerine dair hükümler görülmektedir. Dinen ve örfen yasak olan fiil ve davranışlara göz yuman görevliler önce te'dib edilerek görev ve sorumluluklarına göre davranmaları emredilirdi (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 34-35). Rum ilindeki bey ve kadılara gönderilen hükümde eşkıyanın ele geçirilmeyip salıverilmesinde rüşvet alanların önce te'kid edilmesine, emre uymayanların ise eşkıyaya verilecek ta'zir cezasına çarptırılacakları belirtilmişti (BOA MD 23, h. 308, s. 150). Ele geçirilip hapsedilen eşkıyanın bir kısmı donanmanın ihtiyacının karşılanması için kürek cezasına çarptırılmak üzere başkente gönderilmesi, bunların herhangi bir sebeple kurtulmalarına imkân verilmemesi aksi takdirde sonuçlarının ağır olacağı (te'kid) belirtilmişti (BOA MD 23, h. 471, s. 622). Cesan Bedre beyi ile subaşının köylere girerek kanunsuz vergiler ihdas edip köylülere zulüm ve ahlaksızlık yaptıkları divana arz edilmesi üzerine Bağdad beyi ile Cesan kadısına gönderilen hükümde kanunda ve defterde olmayan uygulamalara son vermeleri emredilmişti (BOA MD 23, h. 391, s. 185). Devlet görevlilerinin reâyâyı en çok istismar ettikleri hususların başında vergileri kanuna göre tahsil etmemeleri gelmekteydi: "*Buğdâydan ve arpadan ve tarıdan ve 'aleften ve milâstan ve çavdardan ve sâir hâsıldan öşr ile salâriye alınır sekiz kileden her müdde iki buçuk kile alur ...*" iken, "*Yerlüde ve yürükde iki koyuna bir akçe*

almak kânûn...” du (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 25-27). Ancak Edirne’deki tahsildarların cizye ile ağnam⁹ vergisini kanuna ve deftere göre tahsil etmemeleri nedeniyle Edirne beylerbeyi te’kid edilmişti. Tahsildarların usulsüzlükleri hazine ile reâyâyâ zarar verdiği için hiçbir özrünün kabul edilmeyerek azledilip ağır cezalara çarptırılacağı belirtilmişti (BOA MD 70, h. 24, s. 14) Tırhala sancağındaki tahsildarlar, her hanede dörder yüzden fazla akçe alıp kaçtıkları için hazine ile reâyâyâ zarar görmüştü. Köyünü terk edenlerin buldurulup fazladan alınan vergilerin tahsildarlardan alınması hususunda sancakbeyi ikaz edinmişti (BOA MD 70, h. 172, s. 92). Bu hükümde tahsildarın suistimalleri nedeniyle ne gibi cezaî işlem yapılacağı muğlak kalmıştır. Sadece fazladan tahsil ettikleri akçeleri hak sahiplerine iade etmelerinin kâfi görülmesi; bunların, üst makamlarca korunduğunu düşündürmektedir. Köstendil’e kadar olan kazalardaki kadılara gönderilen hükümde tahsildarların avarız, cizye ve ağnam vergilerini kanun ve deftere göre tahsil etmediklerinin duyulması üzerine vergilerin kanuna göre toplanmasının kendilerinin sorumluluğundan olduğu belirtilerek te’kid edilmişti. Bir daha aynı haksızlık yaşanırca azledilip tahsildarların da dirliklerine el konularak ağır cezalara çarptırılacakları belirtilmişti (BOA MD 70, h. 109, s. 164). Şam eyaletinde, avarız vergisine müteallik hane sayısı elli yedi bin dört yüz seksen iken, dokuz bin iki yüz hane eksik hesaplanarak iki ya da üç kadı vergileri zimmetlerine geçirmişlerdi. Şam beylerbeyi te’kid edilerek avarız hanesini defter-i atike göre hesaplaması, eksik olan vergilerin kadılardan tahsil etmesi emredilmişti (BOA MD 24, h. 373, s. 135).

Kanun-ı kadîmin bozulmasına bağlı olarak düzenin fesada uğraması ile kazalarda; haksızlık, yolsuzluk, rüşvet gibi menfur hadiseler hakkında divana, tebaanın arzları artmıştı. İdari ve şer’î yetkilere haiz kadılar ile naiplere dair arzların yoğunlaşarak artması oldukça manidardı. Mehayif müfettişlerinin raporlarında; bunların, kanunsuzlukları ile gayr-i ahlaki davranışlarda buldukları da tespit edildiği için suçun mahiyetine göre te’dibten, ta’zire kadar pek çok cezalar da verilmişti. Kadı ve naipler, eşkiyaya yardım ve yataklık edip rüşvet alarak onları salıverdikleri için önce te’dib edilmişlerdi. Suç işlemeye devam ederlerse; *“ehl-i fesâdtecennüb ide, anlara olıcak kendülere olur; azl ile konılmayubmu’âkab olmağı mukarrer bileler. Bu bâbda ihmâli olanları bildüresin.”* te’dib cezasının ağırlaşarak ta’zir cezasına dönüşeceği belirtilmişti. Ehl-i örfün, köylere giderek kanuna mugayir vergiler toplayıp halka zulüm etmeleri üzerine Ankara sancağında kadılara, bu kişilerin hapsedilerek başkente gönderilmeleri emredilmişti. Görevini ihmal eden kadılar azledilmekle kalmayıp çeşitli cezalara da çarptırılacaklardı (Aykut, ve Bostan, vd., 1993, s. 92).

Kıbrıs’ın fethi münasebetiyle sefer güzergâhındaki kadıların belirlenen miktar ile cinste; her bir kaza için beşer yüz müd arpa, iki yüz araba odun, un, bal, yağ, pirinç, peynir, yoğurt ile yiyecekler hazırlaması emredilmişti. Belirlenen ihtiyaçların hazırlanmaması halinde kadılara idari (azil) ve adli cezalar verileceği belirtilmişti (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 3). Kadıların görevleri arasında vergilerin tahsil edebilmekti. Naip ile kolluğun, vergilerin toplanmasında herhangi bir haksızlık yapmalarını, kadının sorumluluğundaydı. Bunların yolsuzluklarında ilk ceza kadıya verilirdi. Herhangi bir kanunsuzluğun yaşanmaması için hükümlerin son kısımlarında kadılar, te’dib mahiyetinde uyarılmalarına (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 56) rağmen görevini kötüye kullanarak yolsuzluk yapan kadılarda olmuştu. Kadı, zahirenin toplanmasında adil davranmayarak köylünün kiminden az kiminden çok zahire alıp haksızlık yapmış, kanunda belirlenen zamanda vergiyi de toplamayarak azil cezasına çarptırılmıştı (BOA MD 26, h. 546, s. 197). Erzurum serhaddinde stratejik amaçlı bazı binaların acil yapılması için mimar, dülger, kalfa gibi ustalara gereksinim duyulmuştu. Tokat kadısına, aranan nitelikte ustaları bularak göndermesi, görevini ihmal

⁹ Ağnam Resmi: Koyun ve keçilerden alınan ve örfi resimlerin tekâlif cinsinden olan çeşitli vergiler olup... ayrıntılı bilgi için bknz: Pakalın, a.g.s., s. 19.

etmesi halinde azil ile bırakılmayıp siyaseten katledileceği belirtilmişti (İzgi, 2006, s. 123). Galata kadısına gönderilen hükümde ise Câmîi Şerif mahallesinin meyhaneler ile fahişelerin mekânı olduğu, levendlerin burada ahlaksızlık yapmaları nedeniyle halkın rahatsız olduğu belirtilerek bu duruma son verdimesi emredilmişti. Emr-i şerife kimsenin karşı gelmemesi içinde gerekli tedbirleri alması buyurulmuştu (Aydın, 2014, s. 133). Bu belgede meyhanelerin kaldırılarak mahallenin fahişelerin mekânı olmamasına karar verilmesine rağmen levendlerin gayr-i ahlaki davranışları nedeniyle ne gibi yaptırıma (ceza) tabii tutulacakları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki levendlerin herhangi bir taşkınlık yapmalarından çekinildiğinden haklarında kesin bir karar verilememişti.

Şehzade Bâyezid'in isyanında taşradaki idarecilere; ona, yardım ve yataklık etmemeleri hakkında hükümler gönderilmişti. Ürgân sancağının sabık beyinin, şehzade ile birlikte hareket etmesi üzerine hakkında şer' ile gereğinin yapılması emredilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 40). 1524 yılındaki Mısır Eyalet Kanunnamesinde "...*Arab'ınnev'anisyânı...tuğyanı zahir olsa, mecâl vermeyip ele girince reisiniün başın kesip ...*" (Akgündüz, 1992, s. 112) hükmü yer almaktaydı. Bu şekilde bağı suç, ta'zir cezası kapsamında değerlendirilerek siyâsetenkatl cezası uygulanmıştı. Sefere gitmeyenlerde cerime öder kurtuluruz anlayışının oluşması nedeniyle Vize Yörükleri Subaşısına gönderilen hükümde görevini yerine getirmeyenlerin siyaseten katledilmesi emredilmişti (İzgi, 2006, s. 144). Hatvân beyine gönderilen hükümde hazineyi yağmalayıp kaçan görevlilerin yakalanarak katledilmelerine karar verilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 74). Şam beylerbeyinin arzı üzerine gönderilen hükümde sipahinin hapsedilerek zimmetindeki devlet malının alınmasına, üzerinde yeterince mal bulunmazsa kefillerinden tazmin ettirilmesine, hakkındaki katl iddiasının araştırılıp suçunun şer' ile sabit olması halinde katledilmesi buyurulmuştu (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 79). Sipahi önce hapsedilmiş, mâl-ı mirînin tazmininden sonra katledilmişti. Üsküp beyine gönderilen hükümde, isyan ve tuğyan üzere olan gayr-i müslimlerin yakalanıp bazılarının siyâseten katledilmelerine bazılarının da kürek cezasına çarptırılmalarına karar verilmişti (Serin, Yıldırım, vd., 1995, s. 129). Timur hisar kazasındaki tahsildarlardan bazıları vergilerde yolsuzluk yaptıkları için görevlerine (idari) son verilip kürek (ta'zir) cezasına çarptırılmışlardı (Aydın, 2014, s. 205). Hımıs sancakbeyi vergileri deftere göre toplamayarak fazladan almıştı. Ayrıca pazar yerlerinde yeni vergiler ihdas ederek tebaayı rencide ettiği gibi bir kişiyi de katletmişti. Hımıs sancakbeyinin işlediği bu suçlar onun ölümüne sebep olmuştu (BOA MD 71, h. 35, s. 17).

Kanunî döneminde taşraya gönderilen hükümler; "...*beglerden ve âdemlerden ve gayrıdan re'âyâvüberâyâyâ hilâf-ı Şer'u kanûn ve mugayir-i defter-i hümayun kimesneye te'addi ittirmeyesin ki re'âyâ, eyyâmadâletimdeâsûde-hal olup kâr ü kisblerine meşgul olalar*" ile yönetim sisteminde tebaaya verilen değer gösterilmiş, devlet kapısındakilerinde ona göre davranmaları belirtilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 103). Emri dinlemeyerek suç işleyenlere; azılden, katle ve müsadereden sürgün cezasına kadar ağır cezalar verilmişti (Aydın, 2014, s. 108-109). Bağdad beylerbeyine gönderilen hükümde "...*beglerbegiliğünemüte'allik olan sancak-beglerinetenbîh ü te'kid eyleyesin ki, sancaklarına tâbi' olan re'âyâlarına Şer'-i şerîfe ve kânun-ı münîfe ve defter-i hâkânîye mugayir u muhâlîf bu aslbid'atlerihdâsitmeyüpzulm ü te'addi itmeyeler*." (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 103) belirtilmişti. Vergilerin defter ve kanuna göre toplanmasına önem verilerek herhangi bir şikâyet halinde yolsuzluk yapıp yapılmadığının tetkiki için merkezden müfettişler atanırdı. Erzurum beylerbeyi ile defterdarına gönderilen hükümde mültezimlerin iki yüz otuz bin akçeyi hazineye teslim etmedikleri için bunların yakalanıp miriye (devlete) ait akçelerin tahsil edilmesine, inat edip vermezlerse hallerinin sicil edilip başkente gönderilerek tımarlarına el konulmasına karar verilmişti (Aydın, 2014, s. 177).

III. Murat döneminde kanunsuzluk ve usulsüzlükler görmezden gelinmeye başlamıştı. Anadolu beylerbeyine gönderilen hüküm, merkezi yapıdaki çözülme ve iltiması gözler önüne sermekteydi. Kangırı beyinin sefere gitmemesi üzerine tımarının alınması gerekirken; beyin, Vezir Mehmet Paşa'nın yakını olması nedeni ile tımarına el konulmamış (Yazıcı, 2010, s. 137) ve herhangi bir ta'zir cezası da verilmemişti. Böyle bir uygulama suçun şahsa göre verildiği ile güçlünün korunup kollandığı algısını oluşturmaktadır. Gerçekten görevini ihmal edenler ile suistimalde bulunanlardan bazılarında te'dib ve ta'zir cezalarının verilmemesi (İzgi, 2006, s. 134), bu algıyı doğrular mahiyettedir. Bu durum adaletin şirazesinin kaydığını da göstermektedir. Hükümlerin konuyu bağlayıcı kısımlarında; "...*memleket ü vilâyete vâli ve hâkim ve sipahi nasb olunmaktan murad-ı şerifim taht-ı nezaretlerinde olan yerlerden zuhur iden fesad u senaatınhüsni tedbir u tedarikle ...haklarından gelinmek içindiryohsakendülerinnefeleri hususi için değildir.*" denilerek sancakbeyi azar mahiyetinde uyarılmıştı. Aslında bu hüküm teori ile pratiğin bazı uygulamalarda; yukarıda bahsedildiği üzere, bağdaşmadığını göstermektedir.

Kolluk güçlerinden ise sipahi ile ilerlerinin görevlerini yapmamaları halinde; sipahilerin tımarlarına el konularak yararlı kişilere verilmesine, ilerlerinin ise kürek cezasına çarptırılacakları buyrulmuştu (BOA MD 23, h. 86, s. 42). Tebaanın; can, namus ve mal güvenliğinden mülki amirler sorumluydu (Yılmaz, 2021, 1527-1528). Diyarbakir beyine ve defterdarına gönderilen hükümde tahsildarların mirinin (devlet) malını zimmetine geçirerek hazineye teslim etmedikleri belirtilmişti. Tebaada vergilerin toplanmasında asıl amacın din u devlet için olduğu hatırlatılıp yolsuzluk yapanların ellerindeki sancaklara el konulup zimmetlerindeki devlet malının (akçe) alınması emredilmişti (BOA MD 23, h. 412, s. 196). Yolsuzluk yapan tahsildarların zimmetlerindeki akçeler alınarak sancakları ile dirliklerine el konulmuştu (BOA MD 24, h. 64, s. 22). Diyarbakir defterdarının divana arzında; sancakbeyi, çavuş ile bazı bölük halkının zimmetlerinde yüz yetmiş dört bin altın olduğu ve bunun tahsilinin yapılamadığını belirtip beylerbeyi, çavuş ve sipahilerinin ulufelerine hazine için el konulması hakkında görüş belirtmişti. Cevaben gelen hükümde sancakbeyi, çavuş, bölük halkının zimmetlerindeki verginin alınmasına, ellerinde yeterince akçeleri olmaması halinde sancakbeyinin haslarına, çavuşlar ile sipahinin tımarlarına, bölük halkının ulufelerine el konulmasına karar verilmişti (BOA MD 24, h. 273, s. 100). Tahsildarların, zekât adı altında vergi salıp halkı soymalarına, evler basıp kadın ve çocukların ırzlarına geçmelerine sancakbeyleri göz yummuşlardı. Anadolu beylerbeyine gönderilen hükümde, tahsildarların ele geçirilmemelerinde ihmali olan bey ile kadının azledilmesine, sipahinin dirliğine el konulmasına karar verilmişti (BOA MD 24, h. 378, s. 136). Zeamet sahibi Hasan, defter üzerinde değişiklik ve kazıntı yaptığı için sürgün edilmişti (Kaya, 2013, s. 118).

Berkofça kazasındaki subaşı, reâyâdan haksız mal aldığı için başkente gönderilmesine karar verilmişti (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 358). İsaklu kadısı ile kaza emini eşkıya olduğu için azledilerek Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişti (Aydın, 2014, s. 157). Ta'zir cezalarının ağırlaştırılmasında suçun niteliği ile kamunun zararı belirleyici olmuştu. Kadılar ile naiplerin, nahiye ve köylere giderek kanunda resm-i kısmet vergisi binde on beş iken daha ziyade tebaadan alarak zulüm yapmışlardı. Ayrıca tereke paylaşımı hususunda bir talep olunmamasına rağmen müteveffanın (ölenin) yakınları arasında mal paylaşımında bulunup tereke fiyatını yüksekte tutarak fazladan ücret (pay) almışlardı. Bu suçlar nedeni ile kadının ebediyen azline, naibin ise kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmişti (BOA MD 26, h. 342, s. 130). Kadı, köylüye tecavüz edip pek çok ahlaksızlık yaptığı için (BOA MD 48, h. 249, s. 92), naip ise yağma, talan, cinayet, tehdit gibi kanunsuzluklar nedeniyle katledilmişti (BOA MD 71, h. 2, s. 1). Naip, şer'i şerife mugayir mahkemede görev yapıp halka zulmettiği için azledilmişti (Yazıcı, 2010, s. 128).

Naiplerden bazıları görev yerlerinde resmi belge üzerinde tahrifat yaparak reâyânın mülkünü zimmetlerine geçirip reâyâdan rüşvet alarak çeşitli zulümler yapmışlardı. Hımıs kadısına bu durumun şikayet edilmesine rağmen bunları koruyup kollaması nedeni ile kadı ile naiplerin azledilip yakalanarak hapsedilmelerine, haklarında iddia edilen diğer suçların araştırılıp sicillerinin (suç dosyaları) başkente gönderilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atık, vd., 1994, s. 13). Aydın kadısına gönderilen hükümde Naip Muhyiddin'in, eşkıyalığı nedeni ile azledilip küreğe konulmak üzere başkente gönderilmesi emredilmişti (Aydın, 2014, s. 192). Biga kadısına gönderilen hükümde Naip Mustafa'nın, tebaaya pek çok zulmünün yanı sıra şarap içerek mesleğinin vakarına uygun davranmaması nedeni ile azledilmesine karar verilmişti. Kadı şayet emri uygulamazsa kendisinin cezalandırılacağı belirtilerek te'dib edilmişti (Aydın, 2014, s. 100). Hükümde sorumlu mülki amir herhangi bir suistimalde bulunmaması için uyarılmış, suçlunun ise ne tür ta'zir cezasına çarptırılacağı açıklanmıştı. Hükümlerin genelinde bu şekilde ibarelerin bulunması suça giden yollara tevessül edilmemesi ile suçlunun cezalandırılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Kır yerleşkelerinde reâyâ (köylü) ile sipahilerin sorunları taşrada çözüme kavuşturulamadığı durumlarda dava konusu divana arz edilirdi. Suçlamaların geneli; vergilerin usule ve kanuna göre zamanında belirlenen miktarda toplanılmaması, köylülere şiddet uygulanıp angarya yüklenmesi, haneye tecavüz, haksız kazanç sağlanması gibi kanunsuzlukları kapsamaktaydı. Bu haksızlıkların yanı sıra gayr-i ahlaki davranışlar; ırza tecavüz, iftira, kız kaçırma, kadın ayartma, işret âlemlerinde zevk ü sefa etme, içki içme gibi toplumun temel değerlerine aykırı dinen ve örfen yasak olan fiiller bulunmaktaydı. Köylülerin; can, mal ve namus güvenliğinin sağlanamaması yöneticilerin ağır cezalara çarptırılarak devlet kapısındaki görevlerine son verilmesine yol açabilmekteydi. Gelibolu kadısına gönderilen hükümde sipahilerin, bir evde şarap içip fahişeler ile eğlenirken basıldıkları, bu durumdan rahatsızlık duyan sipahilerden bazılarının buldukları yerlerin basılamayacağı hususunda kolluk güçlerine gözdağ verdikleri belirtilmişti. Ahlaksızlık yaparak şer'i şerife mugayir davrananların isim ve bölükleriyle yazılarak dergâh-ı mu'allâya gönderilmesi emredilmişti (Aydın, 2014, s. 161). Sipahiler, devletin (padişah) vakarına yakışmayacak hal ve harekette buldukları gibi kendilerini kanundan da üstün görme cesaretini göstermişlerdi. Bu durum görevlilerin nasıl ahlaki zafiyet içerisinde olduklarını göstermesi bakımından da önemli idi. Alacahisar Sancak Beyi Sipahi Mehmet, eşkıya olup haneler basarak mesture (namuslu) kadınların ırzına geçmişti. Bunun gibi pek çok ahlaksızlığı divana arz edilmesi üzerine sipahinin yakalanarak hapsedilmesine karar verilmişti (BOA MD 23, h. 271, s. 133). Eşkıyalıkla mücadelede ele geçirilenler arasında sipahilerin olması halinde önce hapsedilmeleri sonra şer' ile icabına bakılması buyurulmuştu (BOA MD 23, h. 384, s. 181). Sipahinin baskı ve zulmüne dayanamayan köylüler göç ettiği için sipahi önce te'kid edilmişti. Ancak suç işlemeye devam eder ise teftiş edilerek dosyasının divana gönderilmesi buyurulmuştu (BOA MD 23, h. 486, s. 630). Sipahiler, kır yerleşkelerinde keyfi uygulamalarda bulunarak kanunsuzluk yapmışlardı. Köylünün mülkü ile tasarruf ettiği tarla, bağ gibi yerlere el koyup bazılarını bedel karşılığında vererek haksız kazanç sağlamışlardı. Bu kanunsuzlukları nedeni ile sipahiler, te'kid edilmişlerdi (BOA MD 24, h. 89, s. 30). Mahkemede sipahininaleyhinde karar verilmesi üzerine hak sahibini dövmüştü. Ayrıca suç ortağı ile mahkemeyi basıp naibi yaraladığı için tımarına el konularak hapsedilmişti (BOA MD 24, h. 119, s. 41). Sipahi Abdi, köylülere kanuna göre davranmayıp zulüm yaptığı için mahkemeye çağrılmıştı. Mahkemeye gitmemesi üzerine tımarı alınarak yakalanmasına karar verilmişti (BOA MD 48, h. 959, s. 327). Sipahiler, eşkıya ile "yek dil ve yek cihef" halinde işbirliğinde bulunarak köylerde erkek ve kız çocukları cebren alıp satarak zulüm yapmışlardı. Bu nedenle bunların tımarlarına el konulup şer' ile haklarından gelinmişti (BOA MD 70, h. 126, s. 60). Kırşehir sancağında iki bin akçelik tımarı olan Sipahi İbrahim, eşkıya olup hanelere tecavüz ederek cinayet işlemişti. Hacıbektaş

kadısının bu durumu Divân-ı hümayûna arz etmesi üzerine tımarının alınıp katledilmesi emredilmişti (BOA MD 70, h. 159, s. 84). Sipahi Mustafa, aynî ile alması gereken öşürleri, nakdi alarak reâyâyı mağdur etmişti. Ayrıca evler basıp kadınların ırzına geçip pek çok ahlaksızlık yaptığı için tımarına el konulup sürgün edilmişti (Kaya, 2013, s. 140).

4. Devlet Teşkilatının İşlerliğinde Te'dib ve Ta'zir Cezaları

Ehl-i örf ile ehl-i şer'hakkında örnekleme bağlamında suç ve ceza ilkesi doğrultusunda te'dib ile ta'zir cezalarına dair yukarıda bilgi verilmişti. Kamu görevlilerinin, suçlarının artışında; devlet otoritesinin zafiyet gösterdiği, kanun-ı kadîmin bozulduğu III. Murat dönemi dikkat çekmektedir. Sistemin asli unsuru olan nitelikli insan gücünün şahsi çıkar peşinde koşmasında; idari yapıda yaşanan sorunlar kadar sosyo-ekonomik düzendeki bozulmaların da yadsınamaz etkisi olmuştu. Tebaanın, devlet kapısındakilerin kanunsuzluklarının yanı sıra onların gayr-i ahlaki fiil ve tutumlarını da şikâyet etmesi; görevlilerin keyfi uygulamalarda bulunarak kanunların işlevi ile yaptırım gücünü görmezden geldiklerini, ahlaki değer ve normları önemsemediklerini, zorba bazı yöneticiler ile maiyetindekilerin ruhi ve ahlaki çöküş içerisinde bulduklarını göstermekteydi. Osmanlı kurumsal yapısında önemli bir yere sahip olan vezirlerin, halkın durumu hakkında bihaber olmaları ile yönetimde yer alacakların atamalarında liyakatsiz kişilere görev vermeleri (Jenkins, 2015, s. 45), yönetim sisteminin işlevselliğine zarar vermişti.

Siyaseten katl cezası ehl-i örf ile ehl-i şer'e verilen en ağır ceza idi. Bu cezanın kapsamı;

"Velîyülemrin meşru emirlerine, tevcihlerine, İslam hükümetinin kamu rahatı için çıkardığı kanun ve nizamlara aykırı cürümler çok ağır ise, ... Memurluk nüfuzunu kötüye kullanan ve yargıç tarafından çeşitli ihtarlar rağmen bu hallerine devam edenler; ... Halkın malını çalanlar; etraftan zulüm yapanlar (eşkıya gibi), ... Kalpazanlık, devlet evrakında sahtekârlık cürmünü işleyenler ..."(Mumcu, 2007, s. 44-45) olarak belirtilmişti.

Siyaseten katl cezası hakkında Krafft seyahatnamesi; Kıbrıs beyinin rüşvet alması nedeni ile divana arzların yapıldığını, bunun üzerine beye bir ferman gönderilerek uyarılıp azarlandığını, arzların yoğunlaşması üzerine bir çavuş marifetiyle teftiş edilerek cürmüne mukabil öldürülerek kellesinin başkente gönderildiğini belirtmişti. Aynı seyahatname de kamu düzeninin bozulmaması için defterdarın yeni bey atanana kadar beylik görevini sürdürmekle görevlendirildiği, bu süreçte defterdarın adil olması gerektiği için uyarılarak önceki beyin akıbetine uğramaması için te'kid edildiği belirtilmektedir (Krafft, 1996, s. 41-43-44).

Ta'zir cezasına çarptırılan görevlilerin yapılan teftişleri sonunda, masumiyetleri anlaşılması halinde göreve iade edilmeleri hakkında karar verilebilmekteydi. Demirci kazasındaki halkın, naibe; *"...diyânet ü istikâmetine ..."* (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 357) şahitlik yapmaları üzerine ta'zir cezası kaldırılarak naibin hem itibarı hem de görevi iade edilmişti. Bu durum katl cezası verilmeyen görevliler için uygulanmış ise de haksız yere katledilenlerin halleri ehl-i örf ile ehl-i şer'in haleti ruhiyesinde olumsuzluğa yol açmış olmalıydı.

Genelde cezalar, suçluların ıslahı ile kamu düzeninin korunmasına yönelik olduğu suç ile ceza arasındaki ilintiden anlaşılmaktadır. Te'dib cezası bir uyarı mahiyetinde olup suçun tekrarı önlemeye yönelik idari bir tedbir olarak düşünülebilir. Bağdad beylerbeyi, ehl-i mansıb ile tebaadan bazılarının şarap içtiklerini divana arz etmişti. Kendisine gönderilen hükümde dinen haram olan içkinin içilmesine müsaade etmemesi, emri dinlemeyen olursa dinen ve örfen yasak olan fiilleri nedeni ile cezalandırılacakları ve hususta da

kendisinin dikkatli olması gerektiği belirtilerek uyarılmıştı (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 48). Ta'zir cezası ise suçun niteliğine göre cezanın şiddetinin ağırlaştırıldığı bir yaptırım gücüne sahipti. Müsellemlerden bazıları içki içmeyi alışkanlık haline getirmişler, reâyâyâya zulüm edip haksız yere mallarını almışlardı. Bu suçları nedeni ile ta'zir cezasına çarptırılmışlardı (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 70). Budun Yeniçeri Ağası divana bir mektup göndererek züema, erbab-ı tımar ile sipahilerden bazılarının kavga edip bir yeniçeriye yaraladıklarını, kendilerinden suçlunun teslim edilmesi istendiğinden küfür edip direndiklerini arz etmişti. Bu hususta züema, erbab-ı tımar ile sipahinin dirlik ve tımarlarına el konulmasına, yakalanıp hapsedilmelerine ayrıca bu husus hakkında verilecek kararın beklenilmesi gerektiği emredilmişti (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 90). Defter-i Hâkânî Kâtibi Mustafa, Erzurum'un tahriri için kâtip olarak Mehmet'in hizmetine verildiğini, İspir kazasının tahriri esnasında bazı isteklerde bulunduğunu, Bayburd kazasında Alaybeyi ile içki içip tahrir hizmetini aksattığını, kendisine mani olmaya çalışanlara hakaret ettiğini divana arz etmişti. Bunun üzerine kâtip ile alaybeyi hakkında isnat edilen hususların araştırılarak hazırlanan dosyanın gönderilmesi emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 58). Çorum beyi ile kadısına gönderilen hükümde Sipahi Mustafa'nın şarap içerek fahişeleri dost edininip edinmediği ile annesinin de şarap içip fahişelik yapıp yapmadığının araştırılarak elde edilen dosyasının başkente gönderilmesi emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 57). Suçun delillendirilmesi halinde infazlar bir an önce yapılırdı. Dulkadir vilayeti sipahilerinden Mîrzâ'nın eşkıya olup hırsızlık yaptığının anlaşılması üzerine katledilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 184). Aynı zamanda devlete karşı işlenen; zimmet, ayaklanma, resmi belge düzenleme ya da resmi belge üzerinde kazıntı yapılarak çıkar sağlama gibi suçlara en ağır cezalar verilerek devletin otoritesi sağlanırdı.

Sonuç

XVI. yüzyılın ikinci yarısında; kaos ve fesat döneminde, pek çok te'dib ve ta'zir cezası verilmesine rağmen suç oranlarında bir azalmanın olması gerekirken; bu dönemde, Divân-ı hümayûna sunulan arz-ı haller ile arzlara bakıldığında suç oranlarında bir artışın olduğu görülmektedir. Bu durumun vuku bulmasında; ehl-i şer' ve ehl-i örfün kanunsuzluğunda ve gayr-i ahlaki davranışlarında, devlet otoritesinde görülen zafiyet ile menfur bidatların; rüşvet, iltimas, suçluların korunup kollanması ile sosyo-ekonomik sorunlar etkili olmuştu.

Ehl-i şer' ile ehl-i örfün kanunsuzluklarının yanı sıra gayr-i ahlaki tutum ve davranışları, mehayif müfettişlerinin raporlarıyla tespit edilerek gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştı. Ancak alınan tedbirlerin sorunları kalıcı olarak çözüme kavuşturamayışında devlet kapısındakilerin özlük haklarının; iş güvencesi ile malî durumlarının, iyileştirilememesi belirleyici olmuştu. Ma'zûliyet sisteminin oluşturduğu mağduriyet haksızlıklarının kılıfını oluşturmuşsa da asıl nedenin görevlilerin rüşvete tevessül edip haksız mal kazanma hırsları ile üst düzey yöneticilerin hizipleşme gibi menfur bidatlara müptela olmalarından kaynaklanmıştı. Ehl-i şer' ile ehl-i örfün bazılarının gayr-i ahlaki davranışlarının; ırza tecavüz, sarhoşluk veren içecekler, iftira, gasp gibi suçlarının da izahı yoktu. Osmanlı bürokrasisinde; bu durum, ahlaki bir çöküntünün başladığını göstermekteydi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yöneticilerin kanunsuzlukları ile ahlaksızlıklarının önlenmesine dair yapısal tedbirlerin alınmamasında ise otorite boşluğundan nemalanan bazı idareciler ile maiyetindekilerin belirgin rolleri vardı. Merkezi yönetim ise suç ve ceza bağlamında hareket ederek zihniyette yeniliğin öncülüğünü yapamayıp gelenekçi metotlarla sorunları çözmeye çalışmıştı. Cezalandırmalarda ise bazen tarafgir davranılması aynı mahiyetteki suça te'dibten, ta'zire kadar farklı cezaların verilmesi, merkezi yönetimin keşmekeşliğini, adaletin tecellisindeki tarafgirliğini göstermekteydi. Yönetimin bu haletiruhiyede

olup aynı suça farklı cezalar vermesinde, suçluların kimliği ile statüsüne bakılmasından kaynaklanmıştı. Tarafgir davranışlar adalet anlayışına gölge düşürerek suça göre ceza ilkesini, suçlunun statüsüne göre ceza anlayışına dönüştürmüştü. Bu anlayış ehl-i şer' ile ehl-i örfün kanunsuzluğu ile ahlaksızlığının önlenemeyişinde başat rol oynamıştı. Ayrıca ehl-i örf ile ehl-i şer'den bazılarının; suçlularla iş birliktelikleri, kanunsuzluklar ile ahlaksızlıklarının önlenememesinin başka bir nedenini oluşturmuştu. Suç ile ceza arasındaki illiyete bakılmaksızın hareket edilmeye başlanması, yönetim sisteminde kanun ve teamüllere göre davranılmadığını göstermekteydi. Bozulan kamu düzeninde halk mağdur edilmiş, idari yapıda zafiyet oluşmuştu. Adli ve idari yetkilere haiz olanlar ise fesat ve kaos döneminde üst bürokrasideki hamileri sayesinde, konum ve statülerini koruyarak zenginleşmenin yollarını arar olmuşlardı.

Kaynakça

- [1] Akbulut, İlhan (2003), “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 52, S. 1. (167-181).
- [2] Akdağ, Mustafa (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 1-2. (27-51).
- [3] Akdağ, Mustafa (2013), Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [4] Akgündüz, Ahmet (1992), Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, İstanbul.
- [5] Akgündüz, Said Nuri (2017), Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- [6] Akman, Mehmet (2005), “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5. (489-512).
- [7] Aslan, Nasive Ünsal, Fatıma (2021), “İslam Ve Batı Dünyasında Kamu Yararı Bağlamında İçkinin Yasaklanması: Mukayeseli Bir Araştırma”, Bilimname, C. XLIV. (7-78).
- [8] Avcı, Mustafa (1937), “Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi”, II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri. (639-656).
- [9] Aydın, M. Âkif (2017), Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, II. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [10] Aydın, M. Âkif (1996), Türk Hukuk Tarihi, Beta Basım Ve Yayıncılık, İstanbul.
- [11] Aydın, Yasemin (2014), 27 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [12] Barkan, Ö. Lütfi (2001), XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İstanbul.
- [13] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1993), haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan, vd., 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [14] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1994), haz.: Osman Uslu ve Vahdettin Atik, vd., 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [15] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995), Mustafa Serin, Osman Yıldırım, vd., 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [16] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1996), haz.: Muhammed Safi, Murat Cebecioglu, vd., 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [17] Beyazıt, Yasemin (2014), Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), TTK Yayınları, İstanbul.

- [18] Bilmen, Ö. Nasuhi (1975). “Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fikhiyye Kamusu”, İstanbul.
- [19] BOAMD 23, h. 75, s. 38, BOAMD 23, h. 308, s. 150, BOAMD 23, h. 361, s. 185.
- [20] BOAMD 23, h. 542, s. 259, BOAMD23, h. 124, s. 53, BOAMD 23, h. 308, s. 150.
- [21] BOAMD 23, h. 471, s. 622, BOAMD 23, h. 391, s. 185, BOAMD 23, h. 86, s. 42.
- [22] BOAMD 23, h. 412, s. 196, BOAMD 23, h. 271, s. 133, BOAMD 23, h. 384, s. 181, BOAMD 23, h. 486, s. 630, BOAMD 23, h. 391, s. 185.
- [23] BOAMD 24, h. 89, s. 30, BOAMD 24, h. 119, s. 41, BOAMD 24, h. 373, s. 135.
- [24] BOAMD 24, h. 69, s. 23, BOAMD 24, h. 64, s. 22, BOAMD 24, h. 273, s. 100.
- [25] BOAMD 24, h. 378, s. 136.
- [26] BOAMD 26, h. 546, s. 197, BOAMD 26, h. 228, s. 87.
- [27] BOAMD 27, h. 38, s. 12, BOAMD 27, h. 47, s. 14.
- [28] BOAMD 47, H. 80, S. 31.
- [29] BOAMD 48, h. 249, s. 92, BOAMD 48, h. 959, s. 327, BOAMD 48, h. 32, s. 12.
- [30] BOAMD 70, h. 24, s. 14, BOAMD 70, h. 172, s. 92, BOAMD 70, h. 109, s. 164.
- [31] BOAMD 70, h. 126, s. 60, BOAMD 70, h. 159, s. 84.
- [32] BOAMD 71, h. 35, s. 17, BOAMD 71, h. 2, s. 1.
- [33] Çabuk, Vâhid (1996), Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü, Emre Yayınları, İstanbul.
- [34] D’aramon, Jean Chesneau (2014), D’aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya, çev. Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [35] De Busbequ, OgierGhislain (2021), Türk Mektupları Kanunî Sultan Süleyman Zamanına Ait Bir Frenk Sefaretnamesi, terc.: Hüseyin Cahit Yalçın, III. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- [36] Demir, Abdullah (2010), Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- [37] Demschwam, Hans (1992), İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [38] Ekinci, E. Buğra (2017), Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- [39] Erim, Neşe (1984), “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, Osmanlı Araştırmaları IV. (79-88).
- [40] Gelibolulu Mustafa Âlî (2000), Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, çev. Faris Çerçi, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- [41] Gelibolulu Mustafa Âlî (2015), Siyaset Sanatı Nushatü’s Selâtin, haz. Faris Çerçi, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

- [42] Hassan, Ümit (2005), Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [43] Heyd, Uriel (1984), "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahattin Eroğlu, AÜİFD, S. XXVI. (633-652).
- [44] Imber, Colin (2006), Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650 İktidarın Yapısı, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [45] İnalçık, Halil (2005), Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren Yayınları, İstanbul.
- [46] İnalçık, Halil (2011), Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı, Devlet, Kanun, Diplomasi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [47] İnalçık, Halil (2015), Adâlet Kitabı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- [48] İzgi, Şuayb (2006), 32 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [49] Jenkins, Hester Donaldson (2015), Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- [50] Kaya, Muhammet Samet (2013), 69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [51] Kemal Paşa-zade (2016), Tevarih-i Âli Osman X Defter, haz. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara.
- [52] Kıa, Mehrdad (2013), Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- [53] Koşum, Adnan (2004), "Osmanlı Örfi Hukukunun Temelleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 17. (145-160).
- [54] Krafft, H. U (1996), Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [55] Lewis, Raphaela (2009), Osmanlıda Gündelik Yaşam, çev. Adile Runa Orhunsoy, Alter Yayıncılık, Ankara.
- [56] Lybyer, Albert (2011), Howe. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, Sarmal Yayıncılık, İstanbul.
- [57] Mantran, Robert (2016), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Server Tanilli, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [58] Mumcu, Ahmet (2007), Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınları, Ankara.
- [59] Muhammed Tâhir bin Âşûr (2013), İslâm Hukuk Felsefesi, çev. Mehmed Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- [60] Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlih'i'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn-Hırzû'l Mülûk (1988), çev. Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara.

- [61] Öz, Mehmet (2010), Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlıda “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [62] I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) Ve XVI Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları (1988), haz.: Selami Pulaha-Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara.
- [63] Ünal, M. Ali (2011), Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- [64] Şafak, Ali (1977), Mezheplerarası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- [65] Turan, Ezgi (2019), Osmanlı Hukukunda Cezaların İnfazı, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [66] Yakut, Esra (2006), “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 2. (25-40).
- [67] Yazıcı, Fatime (2010), 54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- [68] Yılmaz, Savaş. (2021), “XVI. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminde Mehayif Müfettişleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 23, S. 4. (1521-1541).
- [69] Yılmaz, Savaş (2023). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetine Diyalektik Yaklaşım”, Vakânüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 1. (987-1024).
- [70] Yücel, Yaşar (1988), Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâb Kitabu Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’i’l – Mü’minîn Hırzû’l – Mülûk, TTK Yayınları, Ankara.
- [71] Wratislaw, Baron W (1981), Anılar “16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Çizgiler, tercüme: M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, İstanbul.